

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, Jan.- June. 2021, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2021ء، مسلسل شمارہ 11

☆ اکبر علی غازی

پنجابی لوک داستان سوہنی مہینوال

Abstract

In this essay , the punjabi tale of "Sohni Mahinwal" has been breiefly analyzed and tried to understand the literary terms in which the under discussion folklore has been written. First of all Syed Hashim Shah wrote this folklore by the name of " Sohni Mahinwal " and chose the type of "Dohrra" for it. In those early days some other poets wrote it in " Siharfi". The tale " Sohni Mahinwal " has been written in forms of "Band"/"Beit" or "Baint" , "Masnavi" or "Dohra" , "Siharfi" "Dohrra" , "Kabitt" and "Waar". Although some poets used the following forms " Baran Mah" , "Satwaray" , "Athwaray" , "Musaddas" , "Ghazal " , " Boli " , and " Mahiya " to explain the feelings and emotions of their characters in their stories. In this critical essay the topic has been covered through twenty five

لیکچرار، گورنمنٹ ڈگری کالج ڈسکریٹ لکٹ

☆

poetic stanzas.

لوک داستان سوہنی مہینوال نوں پنجابی ادب وچ قصہ ہیر رانجھا توں بعد سب توں ودھ مانتا حاصل اے۔ ایہ قصہ کئی حوالیاں نال اچھتا رکھدا اے۔ کہانی بڑی حیران کر دین والی تے مکمل اے دو جا شعراں نے ایہدے وچ فنی حوالے نال بڑا کجھ شامل کردتا۔ پنجابی ادب دی تقریباً ہر خوبی ایس قصہ دا حصہ اے۔ ہر شاعر دا ڈھنگ اپنا اپنا اے پر ہر لکھن والے اپنی تھاں کوشش کیتی اے کہانی توں وکھ ہو ر فنی خوبیاں وی سمودتیاں جان تاں سوہنی باقی ساریاں سوہنیاں نالوں بہتی سوہنی دے۔ داستان نوں سو توں ودھ لکھاریاں لکھیا۔ ڈھیر شعراں لکھت نوں اک صنف تک محدود رکھیا تے توڑ چاڑھیا۔ سید ہاشم شاہ دی سوہنی ”دوہڑیاں“ وچ اے سید فضل شاہ نوں کوئی ہوراں دی لکھی سوہنی مہینوال ”بیت“ یا ”بند“ دی صنف وچ اے۔ ایہناں وچ ہو ر کسے صنف وچ لکھیا ہو یا شعر نہیں دسد۔ کجھ اجہیاں داستاناں نیں جنہاں وچ اک صنف اچھتا رکھدی اے پر باقی صنفوں وی نیں۔ دائم اقبال دائم دی لکھی سوہنی مہینوال بیت یا بند دی صنف وچ اے پر ایہدے وچ مسدس، غزل، رباعی تے بارہاں ماہ وغیرہ وی نیں۔ اجہیاں کتاباں نوں بہتی ورتی جان والی صنف پاروں متعلقہ صنف نال جوڑ دتا گیا جد کہ کجھ داستاناں وچ اک توں ودھ صنفوں نوں اکو جے یا ودھ گھٹ تناسب نال ورتیا گیا۔ اجہیاں لکھتاں نوں کسے خاص صنف نال جوڑن دا آہر نہیں کیتا گیا۔

مثنوی نوں فارسی تے اردو وچ قصہ نگاری واسطے اچ کوئی دی صنف قرار دتا جاندا اے۔ پنجابی وچ ایس صنف نوں ایہہ مقام حاصل نہیں۔ لکھیار دا خیال سی جے مثنوی نوں پنجابی وچ وی اردو تے فارسی ادب وانگ مانتا ملے گی پر کھوج پاروں سوہنی مہینوال دے حوالے نال سبھ توں ودھ مقبول صنف بنیت یا بند اے۔ بیت یا پنجابی دا بنیت عربی زبان دا لفظ اے۔ عربی وچ بیت دو مصرعیاں دے شعراں آکھدے نیں۔ بوہے دے دو پٹ ہندے نیں انج ای دو مصرعیاں راہیں بیت مکمل ہندا اے۔ عربی وچ مفرد بیت لکھن دا رواج وی رہیا پر پنجابی وچ ایہد اگھیر اودھ گیا۔ اتھے چار، چھ تے درجنوں مصرعیاں دے بنیت وی نیں۔ جیہڑے مصرعے چار مصرعیاں دے نیں اوہناں نوں چوہرگا، چوکیلیا دو یا وی آکھیا جاندا اے۔ عام طور تے پنجابی وچ لکھیاں سی حرفیاں ایسے وزن تے لکھیاں جاندیاں نیں۔ ڈاکٹر حفیظ احمد بنیت دی بحر تے وزن بارے گل بات کردیاں دس دے نیں:

”فاعلات فعول فعول فاعلن، فاعلات فعول فعول فاعلن“۔ (1)

ایہدے وچ گھانا وادھا دسد اے۔ دو یا ودھ شعراں نوں بند آکھیا جاندا اے۔ اک توں ودھ ہم وزن، ہم ردیف تے ہم قافیہ مصرعے ترتیب نال جوڑ دے جان تے بند بن جاندا اے۔ شاعر لوڑ موجب مصرعے جوڑ دا اے تے اگے ودھدا جاندا اے۔ مصرعے دو وی ہو سکدے نیں تے درجنوں وی۔ پنجابی وچ مثنوی نالوں بہتی مقبول صنف بنیت اے۔ پنجابی دا عظیم شاہکار ”ہیر وارث شاہ“ ایسے صنف وچ لکھیا گیا۔ سب توں پہلاں سید فضل شاہ نے قصہ سوہنی مہینوال لئی ایہہ صنف ورتی۔ اوہناں قصے

وچ نئے وڈے بند لکھے۔ بند اں وچ شعراں دی تعداد دو توں لے کے بائی تک سی۔ ”ماں دی سوہنی نوں نصیحت“ وچ لکھدے نیں:

مُونہوں آکھدی تینے سوہنیے نی کاہنوں تتیاں نوں دو تا دھیا

ایسے واسطے پالیوں پوسیوں توں عزت باپ دی دین گوادھیا (2)

ماں دی گل سمجھن دی تھاں سوہنی نے ماں نوں ٹچکراں کیتیاں تے ہور دیاں ہور سنائیاں۔ سائیں فیروز دین نگین گجراتی ہوراں جدوں سید فضل شاہ ہوراں دے مقابلے سوہنی مہینوال لکھی تے اوہداناں ”سوہنی“ رکھیا۔ اوہدی صنف وی اوہناں نے اوہ ای رکھی جیہڑی سید فضل شاہ ہوراں رکھی سی۔ کئی تھانواں تے اوہناں کہانی نوں وی اوہناں دے نیڑے رکھن دا چاراکیتا۔ اوہناں جتھے دی گل کیتی اے کہانی نوں مکمل کرن لئی تے کسے نہ کسے گھاٹ یا کمی نوں پورن لئی کیتی۔ نگین ہوراں بند دے چنگے نمونے پیش کیتے۔ سائیں ہوری دس دے نیں جے مرزا عالی بیگ نے اپنے پتر مرزا عزت بیگ دے جمن اتے دل کھول کے داں کیتا:

ہور خویش تے بھین بھنوجیاں نوں سنے جوڑیاں دے سرو پا دتے

دائی نائی مصلیٰ تے ہور ناں نوں دانے ورہے دے گھریں پوادتے (3)

سید میراں شاہ، سردار گوپال سنگھ، فضل دین، شیر محمد، ایشر داس، گھیلارام، چوہدری گھسیٹا مل غمناک، میاں محمد دین قادری، سید جھنڈے شاہ، گنیش داس، پال سنگھ عارف، محمد علی فقیر، میاں کرم الدین، میاں سراج الدین سراج قادری، دوست محمد، سلیم شاہد، سید خیزی شاہ، اسماعیل قلندر، واصف بڈیانوی، مولوی امام الدین، مولوی رکن الدین، فضل دین جام گجراتی، محمد الدین عرشی، سندر سنگھ سکھو والیا، سندر سنگھ نام دھاری، پیر بخش پیرن، ملک محمد دین دردی، عاطف سولہوی، سید نواب شاہ بخاری، عارف یار سولہوی، محمد الدین فانی، شبیر حسین شبیر سخوی، احمد دین تے سائیں فیروز دین نگین ہوراں نے وی صنف بیت یا بندنوں اپنے قصیاں وچ ورتیا۔ بھانویں ایس صنف وچ مثنوی نالوں بہت اٹل مارنا پیندا اے کیوں جے ایہدے وچ ردیف تے قافیے دیاں اوکڑاں ڈھیر نیں۔

سید خیزی شاہ ہوراں زبان ڈھیر سادہ، سوکھی تے عام لوکاں نوں چھیٹی سمجھ آجان والی ورتی اے۔ کتے اوکھا اکھر سامنے نہیں آیا گل لکان دا چارہ بالکل نہیں۔ خیزی شاہ ہوراں صرف 64 صفحیاں وچ مکمل داستان پیش کردتی۔ کتاب وچ شاعر نے بند اں وچ گل ٹوری اے تے عنوان اردو وچ دتے نیں کدھرے کدھرے ”در بیان قصہ عالی سوداگر داستان بلخ بخارا“ ورگیاں فارسی رنگ والیاں سرخیاں وی نیں۔ اوہناں آخری ورقیاں اُتے اک بند صوفیانہ رنگ دے کے پوری داستان نوں صوفی بانا پوادتا۔ کتاب دے آخری بند ”مقولہ شاعر“ وچ شاعر نے دنیا دی بے ثباتی فنا تے بقا د فلسفہ بھرویں ڈھنگ بیان

کہتا ہے۔ سوہنی مہینوال داصوفیانہ رنگ خیزی شاہ ہوراں ”نقشہ تحریر باطن“ دے عنوان نال بیان کہتا ہے:

پائے کلکیاں گلاباں دے ہارگل وچ ایہہ ذات دی طرفوں عطا ہوئے

خیزی شاہ ہسدے مہینوال سوہنی داخل وچ بہشتاں دے جا ہوئے (4)

فارسی تے اردو وچ داستان نگاری لئی مثنوی نوں اچھتا حاصل ہے۔ ہر شعر دے دوسرے نیں جس پاروں پنجابی وچ ایس صنف نوں دوہڑا آکھیا جاندا ہے۔ اصولی طور تے ایہہ نوں عالمی پدھر اُتے قصیاں واسطے سب توں مناسب صنف خیال کہتا جاندا ہے پر پنجابی وچ صورت حال کجھ وکھ ہے۔ داستان سوہنی مہینوال لئی ایس صنف نوں ورتن والیاں دی تعداد ادھی درجن توں وی گھٹ ہے۔ قادر یار، غلام غوث تے فتح محمد بٹالوی ہوراں دے مثنوی وچ لکھے قصے اپنی ضخامت تے صلاحیت دے حوالے نال اچھتا رکھدے نیں۔

مثنوی دی روایت موجب ایہناں قصیاں داندھ حمد، نعت تے منقبت توں بھیا گیا۔ ایہناں وچ کردار نگاری، منظر نگاری، حقیقت نگاری، سراپا نگاری تے روانی روایتی ڈھنگ راہیں دسدی ہے۔ قادر یار نے اپنے قصے وچ سرخیاں گھٹ ورتیاں نیں۔ حمد، نعت، منقبت، قصہ لکھن دا کارن، مڈھ تے باقی داستانوی طریقے نوں روایتی طریقے نال جوڑیا گیا ہے۔ پہلی سرخی ”آغاز داستان عشق“ پٹھ شاعر نے سوہنی دے جمن توں لے کے جوان ہون تک دی گل کیتی۔ دوجی سرخی ”در بیان مرزا عزت بیگ“ دی سرخی پٹھ مرزا عزت بیگ دے جمن توں لے کے مہینوال بنن تک دی گل مکائی ہے۔ شاعر نے گل اختصار نال کیتی۔ ”در بیان کباب کردن گوشت از اں خود برائے خاطر سوہنی“ وچ کہندے نیں:

بیرے لاپے اپنے مہینوال فقیر

سیخاندے منہ چاہڑیا گوشت پنڈا چیر (5)

فتح محمد دی ”سوہنی مہینوال“ مکمل کتاب ہے جہدے وچ پنجابی قصہ اپنی پوری تفصیل نال بیان کہتا گیا ہے۔ روایتی طور اُتے حمد، نعت، منقبت تے مدح توں بعد شروع ہون والی کتاب وچ عنوان فارسی وچ دتے گئے۔ مولوی صاحب لکھدے نیں کتاب نوں اوہناں سائیں بوٹے شاہ صاحب مختلص یتیم شاہ دے کہن تے لکھیا۔ ”در ذکر تعریف حسن سوہنی گوید“ پٹھ فتح محمد ہوراں بیاسی شعر لکھے۔ سوہنی دیاں سہیلیاں دی تعریف واسطے شاعر نے پنجی شعر لکھے:

دیکھے حسن جمال سوہنی دا آن ملے وچہ ڈاراں

اکو جہیاں ساریاں سیّاں کردیاں عیش بہاراں (6)

سوہنی مہینوال قصے نوں ایڈیٹر ادھی درجن شاعراں مکمل طور تے مثنوی وچ لکھیا۔ ایس حوالے نال قادر یار، مولوی فتح

محمد، عبدالحفیظ قریشی تے غلام غوث ہوراں دے ناں نیں۔ پیر فضل گجراتی دی نظم ”دوسکیاں بھیناں“ ایسے صنف وچ اے جہدے وچ سید فضل گجراتی ہوراں سوہنی تے سسی دیاں اوکڑاں دا تقابلی جائزہ لتا۔ ایہہ نظم تقابلی تنقید دا اُچا تے سچا نمونہ اے۔ مان داس فقر، سادھو سدا رام، کنیش داس، میوہ داس تے راجہ رام ہوراں دیاں داستاناں وچ وی ایس صنف دا تھوڑا بہت ورتارا اے۔ دوہڑہ، ہندی تے سنسکرت دی اک بحر اے۔ ایہدے وچ دو یا چار مصرعے ملدے نیں۔ پہلے مصرعے دا خیال دو جا مصرعے مکمل کر دے۔ مضمون نوں دہرا کے چکایا گیا اے۔ ڈھیر بحر نیں جنھاں وچوں ۲۳ بحر مشہور نیں۔ پنجابی دی بوہتی بیانیہ شاعری ایسے صنف وچ اے۔ ایہہ صنف کہانی لئی وی مناسب سمجھی جاندی اے۔ دوہڑے بارے ممتاز بلوچ لکھدے نیں:

”دوہڑے دے چارے مصرعے ہکسے وزن دے ہندے نیں۔ ہر مصرعے وچ قافیہ وی ہندا اے تے ردیف وی۔ چوانہ مصرعیاں وچ ہکسے مضمون نوں بیان کیتا ویندا اے۔ عام طور تے دوہڑے دے پہلے مصرعے وچ مضمون دی چڑھتل ہوندی اے۔ وچکار لے دوں مصرعیاں وچ اس مضمون دی وضاحت تے مثالیں ہوندیاں نیں تے چوتھے مصرعے وچ اس مضمون دا نچوڑ ہوند اے۔ عام طور تے دوہڑے دے چوتھے مصرعے وچ شاعر دا تخلص وی ہوند اے۔“ (7)

سید ہاشم شاہ ہوراں قصے سوہنی مہینوال لئی پنجابی ادب دی ہرمن پیاری صنف دوہڑاورتی۔ ایہناں دی لکھی داستان پنجابی ادب دی اک اہم دستاویز اے جنھوں قصیاں دی تاریخ وچ اچھا مقام حاصل اے۔ قصہ سوہنی مہینوال دے حوالے نال ایہنوں نوں یکلکتا حاصل اے کیوں جے سید ہاشم شاہ ہوراں داسب توں پرانا تے مکمل قصہ ایسے صنف وچ اے۔ سید ہاشم شاہ ہوراں مکمل کہانی پورے رنگاں سمیت بیان کیتی تے قصے نوں امر کر دتا۔ قصہ، قصہ کاری دے اصولاں تے پورا اُتر دا اے۔ ہاشم شاہ ہوراں عنوان قائم نہیں کیتے، دوہڑے نال دوہڑا جوڑ کے گل اگے ٹوری اے۔ اوہناں واہوا اختصار توں کم لیا۔ سید ہاشم شاہ ہوراں پہلے تن دوہڑے اللہ تعالیٰ دی شان وچ لکھے چوتھے دوہڑے وچ عشق دی گل دس کے پنجویں وچ قصہ لکھن دا کارن دسیا تے نال ای داستان دا مڈھ بنھ دتا۔ ایس کھوج وچ صرف دو دوہڑے پیش کرن تے اکتفا کیتا گیا اے۔ دوہڑے اوس مقام توں لتے گئے جتھے دونواں دی عشق کہانی کھنڈی تے گھمیاں مہینوال تے سوہنی بارے آپس وچ کچھ مشورے تے صلاحواں کیتیاں۔ سید ہاشم شاہ ہوری لکھدے نیں:

بد اولاد بُری ایس کولوں اپنا آپ بچاؤ
ہاشم شرم رہے جت ویلے شکر کرو لکھ پاؤ (8)

خادم حسین خادم ہوراں ”دلاں دے سودے“ وچ تن قصے شامل کیئے۔ پہلے نمبر تے ہیرا بچھا، دو جے نمبر تے سسی پنوں تے تیجے نمبر اُتے قصہ سوئی مہینوال رکھیا۔ خادم حسین خادم ہوراں قصے دانائیں سوئی رکھیا تے لیہنوں دوہڑے دی صنف وچ لکھیا۔ کتاب وچ اپنے بارے وی شاعر نے بڑا کجھ لکھیا اے تے اپنے نال جوئے ہوئے لوکاں اُتے وی بھرواں چانن پایا۔ میاں عاجز شاہ جیونہ نے وی اپنا قصہ ”سوئی مہینوال“ دوہڑیاں وچ لکھیا۔ دوہڑے دی صنف وچ سوئی مہینوال لکھن والے شاعراں وچ سید ہاشم شاہ، خادم حسین خادم، میاں عاجز، گنگا رام، میاں بڈھا مشتاق، فضل کریم حشمت، عظمت جاوید عظمت غوری، غضنفر علی شاہد، مولوی رکن الدین تے غوث علی شاہ شامل نیں۔ اک دوشاعر ایچھے نیں جنھاں کتاب وچ گنتی دے ای دوہڑے شامل کیئے۔ ڈیوڑھ نوں اردو فارسی وچ مستزاد آکھدے نیں۔ ایہدے وچ چار مصرعے ہندے نیں جنھوں بند آکھیا جاندا اے۔ ہر مصرعے دے عروضی رکن ڈیوڑھے ہندے نیں۔ ہر مصرعے دے نال ادھایا چوتھا حصہ لایا جاندا اے۔ وادھا اوسے بحر وچ ہندا اے البتہ وادھو حصہ وکھردیف داوی ہوسکدا اے۔ سید فضل شاہ ہوراں دیاں سی حرفیاں دا مجموعہ سی جہدے وچ ”سی حرفی سوئی“ شامل سی۔ ایسی حرفی ”ڈیوڑھے“ دی صنف وچ لکھی گئی۔ صنعت تکرار لفظی دا بچا نمونہ انج اے:

بے بن جانی دشمن جانی مارن کارن مچے، بھانبر مچے
عزت عزت بیگ گوائی گھڑی گھڑی جس کچے، کچے کچے
سودا سودا سودا سودا کرن سودا گر بچے، مول نہ بچے
فضل سوئی سوئی ہوڈی مردی عاشق سچے، ڈہل ڈہل سچے (9)

سید فضل شاہ دی سی ”حرفی ڈیوڑھ“ توں وکھ سادھو سد رام تے سندرنگھ سکھو والیانے وی اپنے قصے وچ ایس صنف دا ورتار اکیتا۔ اکھر پیڈ دے اکھراں نوں سامنے رکھ کے شعر کہن دار و اج ڈھیر پرانا اے۔ پنجابی وچ سب توں پہلی تے پرانی سی حرفی شاہ میراں جی دی دی سی جاندی اے۔ اوہناں توں کچھ حضرت سلطان باہوداناں اے۔ قادر یار نے صنف نوں ہور اچھائی بخشی تے ایس صنف نوں درویشاں دی گدڑی وچوں کڈھ راجیاں دے محلاں وچ واڑیا۔ سلطان باہو دے ایات تے قادر یار دا قصہ پورن بھگت سی حرفی داماں جوگ نمونہ نیں۔ ڈاکٹر مان سنگھ امرت نے پی ایچ ڈی دے مقالے دے دو جے باب وچ قصہ سوئی مہینوال لکھن والے پنج موڈھی شاعراں دی دس پائی۔ اوہناں وچ پہلے شاعر صاحب سنگھ، دو جے سلطان محمد، تیجے مہر سنگھ، چوتھے حافظ برخوردار تے پنجویں ہاشم شاہ نیں۔ حافظ برخوردار توں وکھ دو جے کسے شاعر دے جمن یا مرن دے

حوالے نال فاضل محقق نے کوئی پکا حوالہ درج نہیں کیتا۔ ایسے گھاٹ پاروں سید ہاشم شاہ نوں سوئی مہینوال لکھن والا پہلا شاعر منیا گیا۔ پہلے تئیں شاعراں اپنے قصے سی حرفی دی صنف وچ لکھے جد کہ چوتھے شاعر دے قصہ سوئی مہینوال دی کسے پاسیوں دس نہیں پئی۔ کھوج موجب قصے نوں سب توں پہلاں سی حرفی وچ لکھیا گیا۔ جس پاروں سید فضل شاہ داناں اچھتا رکھدا اے۔ کیوں جے اوہناں دیاں پنج سی حرفیاں دا مجموعہ شائع ہو یا جہدے وچ اوہناں دی اک سی حرفی سوئی مہینوال شامل سی البتہ اوہ سی حرفی ڈیوڑھ وچ سی۔ واصف بڈیانوی مرحوم دی سوئی مہینوال وچوں اک نمونہ:

ز زور جوانی تے حسن سوہنا نال پر دیاں دے رہی اے کج سوئی
بول بولدی رمز اشاریاں دے رہی اے پال بخارے دی لج سوئی
بھڑے لگ لگا کے حال مقصد گاہک بھانڈیاں دے دیکھے جج سوئی
واصف شان گجرات دی اللہ اللہ پیٹھی وچ دکان دے سج سوئی (10)

سی حرفی وچ پورا قصہ لکھن والے یا اپنے قصے وچ سی حرفی ورتن والیاں وچ صاحب سنگھ، سلطان محمود، اردوڑارے، سید فضل شاہ، مہر سنگھ، محمد بخش فرشی، انور علی چدھڑتے واصف بڈیانوی شامل نیں۔ باراں ماہ، اٹھوارے تے ست وارے ہندوستان دی پرانی صنف اے۔ ہندی شاعری دے روپ وچ شاعر سال نوں چھ رُتاں وچ ونڈ کے برہا دا حال بیان کردے۔ بدلی رُت نال شاعری دا انداز تے جذبے بدلے تے سنسن پڑھن والیاں دے دلاں نوں چھوہ لبندے۔ صنف دا پتہ سنسکرت تے انگریزی وچ ملدا اے۔ اردو تے پنجابی وچ ایہ صنف لکھیاں جا رہیاں نیں۔ ایس حوالے نال مسعود سعد لاہوری، بلھے شاہ، خواجہ فرید فقیر، شاہ مراد تے نور کشمیری داناں اے۔ باراں ماہ وچ مکمل طور تے قصہ سوئی مہینوال لکھن دا ثبوت تے نہیں ملدا پر کئی شاعراں اپنیاں قصیاں وچ ایس صنف نوں ورتیا ضرور اے۔ مولوی رکن الدین اپنے قصے وچ لکھدے نیں:

چڑھدے مگہر موڑ مہاراں سایاں میلیں یار پیارے نوں

وتپچاں نت خریدیاں بھانڈے سرچاواں بہار او دہارے نوں (11)

باراں ماہ وچ پورا قصہ کسے شاعر دا نہیں ملدا پر دائم اقبال، کور چند راہی، گنیش داس، سندر سنگھ سکھو والیا، مولوی رکن الدین، سید جھنڈے شاہ تے راجہ رام نے اپنی قصیاں وچ ایس صنف نوں شامل ضرور کیتا اے۔ ستوارہ پنجابی دی مشہور صنف اے جہدے وچ جدائی، ہجرت وچھوڑے دے مضمون نیں۔ ایس صنف وچ پورا قصہ تے نہیں پرکئی قصیاں وچ ایہدے راہیں ہجرت وچھوڑے دی کیفیت بیان اے۔ سندر سنگھ سکھو والیا، بوٹے شاہ متخلص یتیم شاہ، سید جھنڈے شاہ سلیم شاہ داناں لیا جاسکدا اے۔ سلیم شاہ نے تے ستاراں توں چوننی مصرعیاں وچ اک دن دا حال لکھیا۔ منگل وار دے حوالے

نال لکھے ہوئے چونتی مصرعیاں وچ لکھدے نیں:

یوسف کھوہ توں باہر آیا بحروں ٹھریا منگل
کالا بکرا کالی کلڑی کنگنی چریا منگل (12)

وارجوش بھری تے ترکھی صنف اے جہدے وچ جنگاں تے پیار پریت دیاں وارداتاں نیں۔ داستان بیلومرزا صاحبان ایہدے وچ لکھی گئی۔ سوہنی مہینوال دے حوالے نال پنجابی ادب وچ ایس صنف دی ورتوں اے۔ سیف الملوک ورگے قصے دے خالق میاں محمد بخش نے وی ایہ صنف ورتی پراوہناں چار چار مصرعیاں دے بند لکھے۔ اکبر علی غازی نے 2018ء وچ ”مہینوال دی وار“ دے نال نال نظم لکھی جہدے وچ اوہناں نے سوہنی مہینوال دی کہانی نوں ڈھنگ نال ویکھن دا چارا کیتا۔ واردے رنگ وچ شعر نیں جہاں توں پتہ لگدا اے جے مہینوال نوں اپنے حق لئی کجھ ہور دلیری دی لوڑ سی:

توں کیوں نہ سوٹا ورتیا کیوں نہ ورتیا تیر
ڈنڈا وگڑیاں تگڑیاں دا توں سنیا ہوئی پیر (13)

لفظ رباعی عربی اکھر رُبع توں اے۔ جہدے معنی چار نیں۔ رُباعی دے چار مصرعے نیں۔ اجہی نظم دانان رباعی پئے گیا۔ عربی شاعری وچ صنف رباعی نہیں ہیگی۔ ایہہ کاڈھ اہل فارس دی اے۔ ایران وچ ایس صنف نوں دوہیتی، چہار مصرعہ تے ترانہ وی کہندے نیں۔ فارسی رُباعی دا کھ مہاندرا الیکن وچ بابا طاہر تے ڈاکٹر محمد اقبال ہوراں دا ہتھ اے۔ ایہدے لئی بحر ہزج مسدس محذوف عام طور تے ورتی جاندی اے۔ ایس چومصرعے وچ پہلا، دو جاتے چوتھا مصرعہ ہم ردیف تے ہم قافیہ اے البتہ تیجا مصرعہ ضروری نہیں جے ہم قافیہ ہووے۔ پنجابی شاعراں ایہدے اُتے عنوان وی لکھنا شروع کردتا۔ وزن دے حوالے نال فرق دسد اے جس پاروں ایہدی بُتر قطعے نیڑے جاپیندی اے۔ مولابخش کشیہ، فقیر محمد فقیر، ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ تے محمد اقبال نجمی دیاں رباعیاں دسدیاں نیں۔ قصہ سوہنی مہینوال دے شاعراں وی ایس صنف توں لاجھ چکیا۔ عاطف سولہوی نے زبان ٹھیٹھ پرسو کھی ورتی، کتے کتے نوں لکلا پن وی موجود اے۔ جویں لکھدے نیں:

نانگا مست دیوانہ مجذوب کملا سر خاک تے لک لنگوٹ ہے اک
اوہنوں کوئی سودا نہ مرض پیدا صوف سوہنی دی اوس نوں چوٹ ہے اک
اوہنوں ملے سوہنی دکھ مک جان دے سوہنے یاردی اوس نوں تروٹ ہے اک
عاطف یارد دھکے ملے غلطیاں دے بد بخت ڈگا عرشوں بوٹ ہے اک (14)

میاں سراج الدین سراج قادری ہوراں قصے وچ رباعی دے عنوان واہو ساریاں رباعیاں لکھیاں پر اوہناں کولوں کم مقولہ شاعر والا لیا۔ کبت لمی بحر دی صنف اے جہدے وچ لکھن دار۔ حجان پاکستانی پنجاب وچ گھٹ اے۔ گنیش داس ہوراں عشق دے پیئڈے وچ آن والیاں ساریاں مشکلاں کبت اہیں بیان کیتیاں۔ کبت دے حوالے نال جیواسنگھ، بھگوان سنگھ، باغ سنگھ بھیکھا، پورن رام، مت سنگھ، سادھو سدارام دمدہ صاحب والے، پنڈت رکھی رام، سندرسنگھ سکھو والیا، سدارام، گنیش داس، سدارام لہارا و اسی، کور چندراہی، ویداندر سنگھ، چراغ دین جونیکے والے تے ایشرداس دے ناں لے جاسکدے نیں۔ ایہناں ساریاں اپنے قصیاں وچ ایس بحر نوں ورتیا تے ایہدے کھلار وچ مان جوگ وادھا کیتا۔ بولیاں پنجابی زبان دی نویکلی صنف نیں جہدے کلمے مصرعے وچ ای گل پوری کردتی جاندی اے۔ ایس صنف وچ مذکورہ قصہ لکھیا ملدا اے۔ چھو سنگھ، ریٹا دین، منگت رام تے گوردیو بھلر نے ایس صنف وچ اپنا قصہ لکھیا۔ ریٹا دین نے اک مقام تے دسیا جے مرزا عزت بیگ اپنے غلام دی زبانی سوہنی دے حُسن دی تعریف سُن کے کج سوہنی تے بناں ویکھیوں لاٹو ہو گیا:

صفت سوہنی دی کر کے یارو، کئے غلام سُناوے

مگھ دیکھ کے سوہنی والا، چندرما شراموے (15)

ماہیہ وچ سوہنی مہینوال دا قصہ سیالکوٹ دے شاعر واصف بڈیانوی ہوراں لکھیا۔ شاعر نے کئی صنفوں ورتیاں نیں پر 116 ماہیہ لکھ کے اوہناں تقریباً پورا قصہ لکھن دا چاراکیتا۔ واصف بڈیانوی لکھدے نیں:

رُت ٹھاٹھاں ماردی اے

وچ گجرات سچی دُکان ٹلے گھمیا ردی اے (16)

نذیر احمد منظور بٹ، پیر پیرن بخش کول ڈرامہ دی صنف اے۔ انداز سوال جواب تے مکالمے دا اے۔ مولوی رکن الدین ہوراں ترہیاں دناں دے حساب نال چار چار مصرعیاں دے بند لکھے۔ کجھ شاعراں کول غزل دا عنوان وی اے۔ واصف بڈیانوی، بڈھامشتاق گھڑتلی، مولوی رکن الدین، پیر بخش پیرن تے سراج الدین سراج قادری وغیرہ۔ امیر علی میر نے بند مصرع تے اگے اک ٹیپ دا مصرع لا کے بنایا۔ ناگرنے فرد لکھے۔ شفیع سودائی نے قوالی دارنگ اختیار کیتا دائم اقبال دائم تے سراج الدین سراج ہوراں کول ساتی دے عنوان دسدے نیں۔ عبد المجید کریام والا نے ’گرہ قائم کیتا۔ پیر فضل گجراتی دادامن وکھرا رنگ رکھدا اے۔ غلام غوث تے میاں عبداللہ اٹھوال دے قصے خمس وچ نیں۔ جد کہ مراد بخش لوہاری منڈی والے، خوشی رام عارف تے محمد عظیم نے مسدس وچ سوہنی لکھی دائم اقبال دی نعت تے احمد دین کول مسدس وچ لکھیاں شیواں دسدیاں

نہیں۔ صنفی اعتبار نال داستان سوئی مہینوال وکھ وکھ شاعراں اڈواڈ صنفیاں وچ لکھیاں۔ ایہہ قصہ بیت، ہیئت یا بند، مثنوی یا دوہڑا، سی حرفی، دوہڑہ، کبت تے وادی صنف وچ لکھیا گیا جدکہ کجھ شاعراں جزوی طور اُتے اپنیاں داستاناں وچ باراں ماہ، ستوارے، مسدس، غزل، بولی، ماہیا تے اٹھواریاں نوں کرداراں دے جذبیاں دی شدت بیان کرن لئی ورتیا اے۔

حوالے

- 1- حفیظ احمد، ڈاکٹر، قصہ یوسف زلیخا، لاہور، پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگویج، آرٹ اینڈ کلچر، 2016ء، ص 104
- 2- فضل شاہ نواں کوٹی، سید، سوئی مہینوال، لاہور، حمید بک ڈپوسٹ، ص 20
- 3- فیروز دین نگین، سائیں، سوئی، گجرات ہفت روزہ جدید پنجاب، ص 37
- 4- خیزی شاہ، سوئی مہینوال، شہر ندارد، پبلشر ندارد، ص 63
- 5- قادر یار، قصہ سوئی مہینوال قادر یار، لاہور، ملک دین محمد اینڈ سنز پبلشرز و تاجران کتب، ص 11
- 6- فتح محمد، سوئی مہینوال فتح محمد، بٹالہ، مفید عام پریس، ص 31
- 7- ممتاز بلوچ، چچ دے دوہڑے، لاہور، سانجھ، 2010ء، ص 20
- 8- ہاشم شاہ، سید، کلام ہاشم شاہ، مترجمین، احسان اللہ طاہر و ڈاکٹر امجد علی بھٹی، لاہور، عزیز پبلشرز، 2006ء، ص 143
- 9- فضل شاہ، سید، سی حرفی، دوہڑہ جات، لاہور: مطبع مارنگ سٹار، ص 46، 47
- 10- واصف بڈیانوی، سوئی مہینوال دی سچی داستان، بڈیانہ، مکتبہ واصفی آستانہ، دوجی وار 2003ء، ص 11
- 11- رکن الدین، مولوی، سوئی مہینوال، لاہور، کاشی رام پریس ٹھٹھ سٹیٹ کپور تھلہ، ص 98
- 12- سلیم شاہد، سوئی مہینوال، لاہور، ہمعصر مطبوعات، ص 218
- 13- اکبر علی غازی، مہینوال دی وار تے ماں بولی دا پیار، لاہور، ادارہ پنجابی لکھیاریاں شاہدرہ، 2018ء، ص 9-10
- 14- عاطف سولہوی، سوئی مہینوال، لاہور، حمید بک ڈپوسٹ، ص 100
- 15- مان سنگھ امرت، ڈاکٹر، پنجابی سوئی کاودا آلوچنا تمک ادین، پی انتر، عاشق علی فیصل، قلمی، مملوکہ، راقم، ص 176، 177
- 16- سوئی مہینوال دی سچی داستان، ص 20